

CZU: 902.6:39

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7472842>

ETNOGRAFIE PENTRU ARHEOLOGIE: O REVENIRE LA PROBLEMA UTILIZĂRII MATERIALELOR ETNOGRAFICE ÎN INTERPRETAREA ARHEOLOGICĂ

Andrei COROBCEAN

Universitatea de Stat din Moldova

Interpretările vestigiilor arheologice și reconstituirea socială, etnoculturală și tehnologică în baza acestora implică necesitatea unor cooperări interdisciplinare complexe. Orice reconstrucție este mai degrabă ipotetică și relativă, iar utilizarea unor analogii etnografice pentru argumentarea acestora trebuie realizată cu prudență. Numeroasele studii etnoarheologice, prin cercetarea culturilor vii în scopul interpretării vestigiilor arheologice, contribuie la generalizarea analogiilor și la diversificarea versiunilor de interpretare. Etnoarheologia, care studiază culturile vii dintr-o perspectivă arheologică, se manifestă drept etnografie pentru arheologie. Misiunea etnoarheologiei constă în propunerea unui set de abordări, care să înlocuiască simpla corelare cu datele etnografice, elaborând modele de analogii pasibile utilizării la analiza datelor arheologice și la verificarea reconstrucțiilor ipotetice.

Cuvinte-cheie: *etnoarheologie, interpretare arheologică, cercetări interdisciplinare, analogii etnografice, habitat, rit funerar.*

ETHNOGRAPHY FOR ARCHAEOLOGY: A RETURN TO THE PROBLEM OF USING ETHNOGRAPHIC RECORDS IN THE ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION

The interpretations of archaeological record and the social, ethnocultural and technological reconstructions based on them imply the need for complex interdisciplinary research. Any reconstruction is rather hypothetical and relative, using some ethnographic analogies in order to argue that it must be done with caution. Numerous ethnoarchaeological studies, by researching living cultures for the purpose of interpreting archaeological remains, contribute to the generalization of analogies and the diversification of interpretation versions. Ethnoarchaeology, which studies living cultures from an archaeological perspective, manifests itself as ethnography for archaeology. The mission of ethnoarchaeology consists in proposing a set of approaches, which replace the simple correlation with ethnographic data, elaborating models of analogies that can be used in the analysis of archaeological data and in the verification of hypothetical reconstructions.

Keywords: *ethnoarchaeology, archaeological interpretation, interdisciplinary research, ethnographic analogies, habitat, funerary rite.*

Nu este o noutate faptul că trăim o epocă a inter- și transdisciplinarității în cercetarea științifică. Lecturând un articol, ascultând o comunicare la un for științific sau informându-ne despre multitudinea de proiecte de cercetare în derulare, indiferent de țară sau instituții, nu ne mai surprinde tendința tot mai mare și mai sigură a disciplinelor științifice de a interacționa în scopul realizării unei cercetări calitative. Necesitatea unor astfel de coroborări metodologice și factologice era conștientizată de multă vreme, doar că nu întotdeauna încercările de a le realiza rezistau criticii.

Necesitatea de a determina destinația funcțională a diferitor categorii de vestigii, de a reconstitui anumite tehnici și procese de producție, de a explica diverse fenomene ce stau în spatele artefactelor, structurilor, tipurilor, stilurilor etc. i-a stimulat mereu pe arheologi să se adreseze etnografiei.

Pentru a contribui la argumentarea interpretării vestigiilor arheologice, analogiile etnografice trebuie supuse unei analize critice. Etnoarheologia care studiază culturile vii dintr-o perspectivă arheologică se manifestă drept etnografie pentru arheologie. Aflându-se între cele două discipline, aceasta conține atât descrieri și observații de ordin etnografic, cât și analize generale, evidențiind aspectele materiale ale activității umane pentru interpretarea surselor arheologice fie din aceeași regiune, fie din regiuni absolut diferite.

Fenomenele din trecut, reflectate în ansamblurile arheologice, nu pot fi reconstituite direct prin paralele etnografice, avându-se în vedere discrepanțele temporale și spațiale. Misiunea etnoarheologiei constă în propunerea unui set de abordări care să înlocuiască simpla corelare cu datele etnografice, elaborând modele de analogii pasibile utilizării la analiza datelor arheologice și la verificarea reconstrucțiilor ipotetice. În cazul celei din urmă, la completarea explicației faptelor arheologice contribuie arheologia experimentală. Coroborarea

datelor acestor subdomenii este necesară atât interpretării arheologice, cât și diversificării strategiilor de valorificare și promovare a patrimoniului cultural.

Studiul etnoarheologiei este dedicat comportamentului sociocultural din zilele noastre dintr-o perspectivă arheologică, definind sistematic raporturile dintre comportament și cultura materială [1, p.1]. Cu ajutorul etnoarheologiei poate fi facilitată înțelegerea proceselor care generează formarea vestigiilor arheologice [2, p.71]. Z.Kobylnski delimitează pentru informațiile despre sistemele socioculturale din trecut câteva stadii: socio-cultural (sistemic), depozițional (stadiul abandonării), post-depozițional (stadiul stratificării) și arheologic (stadiul descoperirii / recuperării) [3, p.273]. Primele stadii nu pot fi dezvăluite eficient decât doar prin instrumentele etnoarheologiei.

Noțiunea „etnoarheolog” apare la începutul secolului XX (David, Kramer, 2001 [4]) deși definirea unei astfel de discipline continuă să fie subiect al discuțiilor controversate până astăzi, nefiind strict delimitată, implicând utilizarea atât a surselor etnografice, cât și scrise și arheologice [5, p.137].

Etnoarheologia reprezintă un subdomeniu al arheologiei, nu al etnografiei, care este închinată, în primul rând, cercetării rolului culturii materiale în cadrul societăților de azi și a proceselor care afectează și din care rezultă transformarea ei în contexte arheologice [6, p.402]. După P.Lane [*Ibidem*, p.404] această disciplină nu reprezintă o teorie, ci o strategie de cercetare bazată pe ancheta etnografică care răspunde obiectivelor arheologice, investigând: procesele de transformare a culturii materiale în material arheologic; cauzele variabilității în cadrul culturii materiale și al organizării ei spațiale și temporale; raporturile dintre variabilitatea în activitatea umană, relațiile sociale, modelele ideologice etc. W.A. Longacre insistă asupra faptului ca etnoarheologia să se ocupe cu studierea de către arheologi a variabilității în cultura materială și a relației acesteia cu comportamentul și organizarea umană în cadrul societăților existente, pentru a fi utilizată în interpretarea arheologică [7, p.1]. În viziunea lui N.A.Tomilov, preocuparea etnoarheologiei sunt proprietățile sistemelor și proceselor socioculturale de a reflecta realitatea istorică în sistemul convergenței cunoașterii arheologo-etnografice, urmând să formuleze o teorie a reconstruirii și istoriei modelelor trecutului, o metodică a cercetării empirice a societăților și culturilor din diferite epoci [8].

Z.Kobylnski susține că importanța metodologică a etnoarheologiei se bazează pe trei abilități principale. În primul rând, această disciplină este capabilă să formuleze ipoteze pe baza datelor empirice care se referă, de asemenea, la fenomenele vizibile arheologice [3, p.278]. Asemenea ipoteze urmează să fie testate apoi pe argumente factologice arheologice. A doua abilitate este de a verifica ipotezele bazate pe observațiile asupra materialului arheologic în sfera datelor etnografice. În fine, etnoarheologia trebuie să formuleze generalizări empirice pe baza materialelor etnografice. În această ordine de idei, esența acesteia constă în generalizarea analogiilor [9], uneori făcând abstracție de contexte concrete, stabilind atât paralele între comunități care există sau au existat în condiții asemănătoare, cât și modele pentru diferite opțiuni de interpretare arheologică.

Cercetările etnografice sunt de un real folos în acele domenii de interpretare, unde arheologia de una singură este neputincioasă. În interpretările sociale, care includ atât relațiile sociale, cât și organizarea habitatului, aspectele etnice, evident că nu este loc pentru afirmații categorice, fiind necesară o distanțare de speculații. Referințele la materialele etnografice sunt utile, însă doar în sens general, fără a se adopta un model unic. Și dat fiind faptul că situația etnografică actuală este mai degrabă irelevantă pentru interpretarea unor culturi arhaice, referințele se pot face la cercetările etnografice mai vechi.

De o importanță deosebită sunt studiile etnografice ale lui P.H. Stahl asupra grupurilor sociale și a reminiscențelor vieții tribale la popoarele din sud-estul Europei. Utilitatea unor astfel de studii constă în evidențierea unor aspecte care nu sunt „vizibile” arheologic, dar care sunt necesar de relevat în contextul interpretărilor sociale ale vestigiilor arheologice. Cele din urmă, deseori, au un caracter intuitiv. Spre exemplu, interpretarea „cuiburilor” de așezări preistorice drept expresie a unor legături sociale și de rudenie între comunități [10, p.45,46], chiar dacă are la bază argumente preluate din studii etnologice generale, trebuie abordată cu prudență.

Observațiile etnografice la popoarele din sud-estul Europei indică asupra legăturilor puternice de rudenie între diferite grupuri domestice, păstrând legăturile spirituale cu grupul inițial [11, p.16]. La unele popoare se păstrează grupurile familiale mari alcătuite din familii înrudite, care împart aceeași gospodărie mare. Această formă a fost atestată la albanezi și la slavii din Balcani, la ultimii fiind prezent și un sistem ierarhic în frunte cu un șef [*Ibidem*, p.17,18]. La slavii de sud, grupurile familiale sunt legate de descendența dintr-un strămoș comun, care este fixat în patronim [*Ibidem*, p.59]. Spre deosebire de vecinii slavi și albanezi, grupurile domestice la români presupun o singură familie pereche în calitate de unitate socială și economică [*Ibidem*, p.60,121].

La rândul lor, aceste unități sociale, politico-economice și teritoriale au drept criteriu originea de la un strămoș comun [11, p.44]. Descendența comună, mai ales aplicată entităților mai mari, este o ficțiune construită pentru a justifica grupul, iar în cazul înglobării, asimilării altor grupuri „identificarea” strămoșului comun este și un mecanism al acceptării celor nou-veniți, fapt documentat la mai multe popoare balcanice, inclusiv la români [Ibidem, p.47]. Și în cazul gospodăriei românești, admiterea străinilor era inacceptabilă pentru a preveni pretențiile acestora la proprietatea obștii [Ibidem, p.115]. Gospodăriile inițial se grupau după principiul rudeniei și al descendenței [Ibidem, p.116,132]. Caracterul restrâns, izolat, statornic și endogam al satelor, reticenta față de străini asigurau consolidarea grupurilor sociale ca grupuri de rudenie [Ibidem, p.116]. Anchetele etnografice demonstrează prezența conștiinței unității de rudenie, a „neamului” și a drepturilor asupra teritoriului obșesc, justificat prin descendență [Ibidem, p.144]. Nou-veniții sunt integrați, de regulă, prin stabilirea unei rudenii fictive cu neamurile satului [Ibidem, p.150].

La slavii de sud, grupurile (*bratstvo*) alcătuiau un sat bazat pe relațiile de rudenie, descendență de la un strămoș comun [11, p.79]. Aici, acceptarea străinilor era însoțită de condiții, printre care cea mai importantă era înrudirea cu cineva dintre membrii tribului [Ibidem, p.85]. Surprinzător, organizarea socială a grecilor din regiunea Mani (Pelopones), deosebită de cea a albanezilor și slavilor, prezintă asemănări cu comunitățile românești. Aici gospodăriile se grupează după principiul consangvinității, fără, însă, a admite străinii [Ibidem, p.91]. Proprietatea în cadrul grupului domestic și al neamului este obștească [Ibidem, p.92], neamul fiind justificat pe ideea rudeniei și descendenței comune reale, dar și fictive [Ibidem, p.97-98].

Prezintă interes observațiile asupra grupurilor de păstori transhumanți, cum sunt aromânii, care nu mențin doar păstoritul ca ocupație și nu sunt exhaustiv nomazi [11, p.109]. Aceștia constituiau o organizație tribală, fiind cunoscute mai multe triburi, printre care fârșeroții, care, spre deosebire de alte populații balcanice, deși își recunosc apartenența la un grup distinct, având și costum specific, cuprind un teritoriu întins, practică transumanța în direcții diferite și nu cunosc o autoritate unică [Ibidem, p.110]. În schimb, ei își conștientizează afilierea la același grup, care este endogam (în raport cu alți aromâni), poartă un nume, au același costum și se disting de „străini”. Acceptarea unui străin în grup (prin căsătorie) este condiționată de faptul ca acesta să conlocuiască cu ei, să le adopte portul, obiceiurile, credințele și graiul [Ibidem, p.110].

Materialele etnografice prezentate ilustrează predominarea principiului consangvinității ca garanție a coagulării unităților sociale. Acest fapt poate confirma ideea priorității legăturilor de rudenie reale ori fictive în organizarea așezărilor umane din perioada cercetată. Acest lucru poate fi asociat și cu atitudinile față de migratori, în general. Nou-veniții obțin, de obicei, o poziție socială mai joasă în raport cu localnicii, deși acest fapt depinde de nivelul dezvoltării lor tehnologice sau dacă se limitează doar la resursele disponibile [12, p.125]. De altfel, un astfel de conservatism social l-ar fi determinat și pe cel cultural, fără a exclude contacte permanente cu grupuri eterogene.

Sursele etnografice deschid un spectru mai complex de abordare a practicilor funerare în arheologie. Astfel, problema delimitării riturilor (inhumație *versus* incinerație), cea a biritualismului a fost insuficient investigată anume din considerentele ignorării unor date etnografice relevante. Într-un studiu privind înmormântările birituale, M.Babeș atrage atenția asupra definirii unui rit funerar prelungit, folosind analogii etnografice, care susține un caracter mai complex al fenomenului funerar [13]. În sec. XIX este consemnat obiceiul păgân de tratament post-funerar repetat în Moldova și Muntenia, care consta în exhumarea oaselor defunctului după 3, 5, 7 ani, în funcție de categoria de vârstă, spălarea acestuia cu apă și vin, dar și repetarea ceremoniei funerare inițiale [14, p.52; 15, p.266-269]. Motivul unui asemenea fenomen era legat de re-purificarea și mântuirea sufletului, fie de alte credințe și superstiții. Nu se poate spune cu siguranță dacă același motiv îl aveau și comunitățile din epoca fierului, însă se poate confirma faptul perpetuării destul de multă vreme a ritualului „prelungit” în spațiul carpato-danubiano-pontic. Conform observațiilor lui T.Burada, realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în contextul cercetării tradițiilor funerare la români, „obiceiurile se păstrează mai cu credință în păturile inferioare ale societății, pe când în cele superioare ele se schimbă mereu, după cum un popor vine în atingere cu elementele străine” [14, p.4]. Deci, „...obiceiurile s-au păstrat mai degrabă la țărani”, care „...au primit înrăuriri străine... neînsemnate...”, în timp ce „clasa superioară a fost întoarsă cel puțin în parte la obiceiuri leșești, ungurești, turcești, grecești și, în sfârșit, franceze” [Ibidem, p.4,5]. Fără a face o paralelă directă între aceste observații și perioada cercetată, putem afirma despre posibilitatea unei astfel de diferențe în atitudinea față de tradiționalism a elitelor în raport cu cea a comunităților supuse, elitele fiind, probabil, principalele consumatoare ale influențelor civilizațiilor învecinate.

Nu putem vorbi despre un conservatism fix și pe o perioadă nedeterminată de timp al ritualului funerar, accentuând doar că transformările în această sferă a culturii sunt mult mai lente și mai anevoioase. Acest lucru poate fi ilustrat de sincretismul păgân-creștin la populația din Europa de Sud-Est, de exemplu. Practicile funerare nu sunt lipsite de evoluție. Anumite detalii din cadrul ritualului funerar sau care țin de credințe își pot păstra forma, dar modificându-și semnificația cu timpul [16, p.315].

Ponderea mare a materialului ceramic printre categoriile descoperirilor arheologice i-a determinat deseori pe arheologi să caute căi plauzibile de transformare a tipurilor și stilurilor ceramicii în sursă a interpretărilor tehnologice, economice, sociale și, chiar, etnice. Nu este deloc întâmplător, în acest context, interesul sporit față de preocupările pentru o etnoarheologie a ceramicii.

Puținele argumente care există, dar și caracteristicile tehnice ale vestigiilor ceramice, sporesc probabilitatea faptului că vasele din prima epocă a fierului erau arse cu precădere în gropi-cuptoare [17, p.100,105]. Însă nu se poate exclude nici arderea în aer liber. Lipsa materialelor arheologice care să illustreze existența unor instalații în cadrul așezărilor nu permite afirmații precise în acest sens. Se poate presupune că arderea vaselor era realizată în afara așezărilor, în câmp liber, pentru a preîntâmpina incendiile, fapt confirmat și etnografic [*Ibidem*, p.108].

După aspectul vaselor din repertoriul ceramicii de la începutul celei de-a doua epoci a fierului, se poate presupune că majoritatea lor au fost arse în aer liber, mai puțin în gropi-cuptoare. Comparând aceste două modalități de ardere a vaselor, se poate constata că, în cazul ambelor tehnici, olarii nu reușesc să controleze atmosfera (curenții de aer), consumul de combustibil utilizat, ceea ce afectează culoarea produselor finale [17, p.57]. În cazul arderii în aer liber, procesul este total dependent de condițiile vremii și se consumă într-un interval scurt de timp: de la 30 la 120 de minute [*Ibidem*, p.58,115]. Din cauza duratei scurte de menținere a temperaturii maxime și a atmosferei instabile, vasele obțin o variație însemnată în culoarea pereților și culoarea neagră în secțiune [*Ibidem*, p.58]. Atmosfera este greu de controlat și în cazul arderii în groapă, dar, în schimb, arderea este mai protejată, iar consumul de energie este mai mic. Temperatura maximă este menținută mai mult timp, obținându-se o ardere aproape completă, cu atmosferă reducătoare, asigurând produse finale de o calitate mai bună, de regulă de culoare neagră [*Ibidem*, p.58-59].

Dacă a doua modalitate de ardere a fost pe larg utilizată în prima epocă a fierului, atunci pentru ceramica din secolele V-III a.Chr., judecând după aspect și calitate, era preferată, probabil, arderea în aer liber. Avantajul acesteia din urmă este posibilitatea de a arde concomitent și în timp scurt o cantitate mare de vase [17, p.56,58]. Este relevantă pentru olăritul din această perioadă lipsa arderii ceramicii în cuptoare, care, deși este mai eficientă și mai sigură, totuși este o modalitate mai scumpă, consumând mai mult timp și energie [*Ibidem*, p.61]. În același timp, cuptoarele de ars vase presupun un grad mai înalt al specializării.

În baza cercetărilor etnoarheologice, Ph.J. Arnold distinge două niveluri ale olăritului domestic: producția casnică și industria casnică [18, p.92]. Ambele presupun, evident, lipsa unor ateliere mari specializate și concentrarea activității în cadrul unor gospodării familiale. Cea dintâi presupune caracterul sezonier al olăritului, unde artizanii se dedică ocazional meșteșugului, fără să folosească tehnici specializate, confecționează vase pentru necesitățile strict personale și comunitare, nedeprinzând de cererea pieței. Acest fapt le permite să ia decizii libere privind formele și stilul, fără a fi determinați de concurența economică [*Ibidem*, p.92]. Prin aceste caracteristici primul nivel se deosebește de al doilea, industria casnică a ceramicii, prin care se are în vedere existența unui atelier familial, ale cărui produse sunt orientate spre piață, pentru a face față cerințelor mai multor consumatori prin vase de o calitate tehnologică și stilistică mai înaltă [*Ibidem*, p.92].

Olăritul, ca meșteșug casnic, este o îndeletnicire familială. Învățarea acestuia se realizează, de regulă, în cadrul grupurilor de rudenie. Olarii din regiunea Tuxtlas (Mexic), cu precădere femei, însușesc meșteșugul de la mame, surorile mamei, bunică sau femeile mai în vârstă din familia soțului [18, p.28]. Tradițiile ceramice la populația Luo sunt menținute, fapt important de menționat, de către femei care provin din afara comunității respective de olari, ajunse aici prin căsătorie. Acestea învață meșteșugul olăritului de la soacre sau de la alte femei din comunitate. În așa mod, procesul de învățare și resocializare a tinerelor femei căsătorite asigură condiții pentru ca dispozițiile care determină opțiunile tradiționale ale producției ceramice să fie însușite și reproduse de noii membri ai comunității [19, p.465]. Producția ceramică la Luo este strict casnică, asigurată de femei, olăritul fiind, pe lângă celelalte activități agricole, o ocupație cotidiană esențială cu importante roluri utilitare și rituale [*Ibidem*, p.462].

La Kisii (Tanzania), triburi patrilineare, tot soțiile și fiicele sunt implicate în procesul producției și al învățării [20, p.85]. La triburile Kalinga, producția casnică a ceramicii e asigurată de comunități de femei aflate

în relații de rudenie [4, p.369]. Unele observații etnoarheologice au scos în evidență faptul că rezidența uxorică și implicarea femeilor în producerea ceramicii de uz casnic, ținând cont de mobilitatea limitată a femeilor-olari, generează o omogenitate stilistică a ceramicii, fiind posibilă, astfel, identificarea entităților sociale [20, p.83]. Totuși, învățarea meșteșugului și, respectiv, transmiterea și menținerea stilurilor ceramice pot depăși granițele grupurilor de rudenie, deseori asemănările fiind evidente între grupuri vecine neînrudite [Ibidem, p.84].

În arheologia teoretică, studiile etnoarheologice vizează în principal variația stilistică a ceramicii. Aceasta atrage atenția, în special, la problema identităților în arheologia preistorică [21]. Puținele cercetări etnografice și etnoarheologice asupra olăritului din spațiul carpato-nistean completează principii asemănătoare de organizare a meșteșugului casnic, deși evident se referă la ceramica lucrată la roata olarului și care implică în această îndeletnicire sezonieră predominant bărbații. De asemenea, comunitățile de olari prezintă o continuitate generațională, învățarea meseriei fiind asigurată de legătura tată-fiu sau socru-ginere [17, p.144]. În spațiul pruto-nistean, I.Gh. Hâncu stabilise existența unor mari centre de olărit create de comunități de olari, organizate pe principii de rudenie, urmărind și fenomenul permutării unor comunități prin crearea altor centre de olărit, păstrând tradițiile centrului-mamă [22, p.33-34].

Cercetările realizate de A.A. Bobrinski asupra olăritului casnic din estul Europei [23] evidențiază în cadrul producției domestice legăturile strânse de rudenie între consumatorii și producătorii de veselă, de obicei femei. Astfel, răspândirea veselei nu depășește limitele unui grup de familii înrudite, fiind realizată, de regulă, prin daruri. Mai mult decât atât, la unele popoare dăruirea veselei casnice reprezentanților unei alte etnii era interzisă [Ibidem, p.26].

Cercetările etnoarheologice sunt relevante prin exemplele cu referință la frecvența utilizării vaselor ceramice și a „longevității” acestora. Ele demonstrează frecvența destul de sporită a înlocuirii vaselor mici și / sau cu pereții subțiri, utilizate în special pentru servitul apei și, în general, a veselei de bucătărie. Utilizarea frecventă și depunerea de săruri pe pereții vaselor sunt doar câteva dintre aspectele care cauzează distrugerea vaselor, scoaterea lor din uz, astfel determinând înlocuirea lor cu exemplare noi [24, p.88]. S-a stabilit, după unele cazuri concrete, că în medie vasele de bucătărie (de gătit) pot servi până la 3 ani, cele de servit – până la jumătate de an, iar cele folosite pentru păstrarea apei – până la 15 ani [25, p.154].

În linii majore, individualizarea sau generalizarea stilului ceramicii depinde de modul în care etalonul din memoria olarului este urmat de acesta din urmă ori atașamentul față de modelul-etalon memorizat a fost demonstrat atât de datele etnoarheologice, cât și de arheologia experimentală [24, p.114].

La comunitățile Luo, la baza varietăților formelor ceramice, pornite de la o formă generală comună, stau tradițiile locale specifice [19, p.463]. Din această variație a tradițiilor locale rezultă producerea unor „micro-stiluri”, care reprezintă combinații tehnică – formă – decor, determinate ca dispoziții (habitus-uri) socialmente însușite, care limitează alegerea opțiunilor decorative, formale și tehnice la fiecare etapă a lanțului operator al producției [Ibidem, p.465]. Pe lângă repertoriul variat de forme ceramice, produse și utilizate, comunitățile de olari Luo obișnuiesc să confecționeze forme de vase speciale destinate exclusiv populațiilor vecine [Ibidem, p.462].

Într-un studiu de etnoarheologie istorică dedicat tradițiilor ceramice din regiunea Evros (NE Greciei) de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, cercetătoarea O.Kalenzidou demonstrează cum au influențat transformările social-economice și etnodemografice schimbările în domeniul culturii materiale, referindu-se la producția ceramicii [26]. Printre factorii ce au determinat schimbările în domeniul producerii și al consumului social al ceramicii au fost evidențiați declinul economic cauzat de desele conflicte militare, instabilitatea politică a Imperiului Otoman, strămutarea forțată a unor grupuri etnice. Toate acestea au afectat substanțial tiparele culturii materiale [Ibidem, p.167,170].

Atelierele mici de olărit, care lucrau pentru necesități rurale, produceau ceramică nedecorată. Vasele ornamentate nu erau profitabile, din cauza distanțelor mari de la centrele urbane și, mai ales, erau nerentabile în contextul crizei economice cronice. Consumatorii săraci preferau ceramică cât mai ieftină și, respectiv, simplă, ceea ce a determinat olarii să producă mai mult o atare categorie de vase, cele sofisticate fiind importate de reprezentanții categoriilor sociale mai înalte sau pentru uzul ritualic [26, p.178,179]. Astfel, în viziunea autoarei studiului, în cazul regiunii analizate, încărcătura etnică poartă mai degrabă diferențele de limbă și de port decât stilul ceramic determinat de necesitățile economice [Ibidem, p.180].

Producția ceramicii pe scară largă era dictată de cerințele pieței, acest lucru determinând și specializarea unor ateliere, chiar dacă erau organizate pe bază familială. Pentru necesitățile populației locale agrare existau

ateliere mici în cadrul familiilor, iar comercializarea vaselor respective era realizată la piețe sezoniere, a căror clientelă era diversă din punct de vedere etnic [26, p.172-173]. O concluzie importantă în acest studiu de caz este faptul că, deși producerea ceramicii poate fi legată de etnicitate, consumul – nu, olarii recunoscând faptul că nu-și selectau clienții după principiul apartenenței. Astfel, schimbările și strămutările etnodemografice nu explică transformările în stilul ceramic [*Ibidem*, p.178]. Este evident că transformările, crizele sau progresele economice și politice influențează „contextul social al producției și consumului” [*Ibidem*, p.183], iar aceste corelații sunt contextuale și pot rezulta în „raționalizarea” comportamentului social al culturii materiale și, respectiv, în realizarea unor opțiuni optime în tehnologie și stil.

Cercetările etnoarheologice, realizate de M.Dietler și I.Herbich, privind olăritul la populația Luo din Kenia de Vest [19] au adus observații importante referitoare la problema privind legătura dintre stil și etnicitate, sub aspectul relației producere–consum, în contextul raporturilor acestor triburi cu vecinii de diferită apartenență etnolingvistică.

O ipoteză importantă rezultată din cercetarea etnoarheologică a ceramicii Luo constă în afirmația că aceasta, de regulă, nu joacă niciun rol în menținerea granițelor de grup, odată ce depășește contextul producerii [19, p.465]. Astfel, evoluția diacronică a microstilurilor este influențată de interacțiunile personale dintre olari și doar la acest nivel poate fi apreciată măsura în care stilul ceramic reflectă intenții legate de simbolizarea identității [*Ibidem*]. Deci, stilurile nu conțin mesaje codificate despre identitatea etnică în contextul consumului [*Ibidem*]. Mai mult decât atât, faptul că pentru consumatori diferențele în stilul ceramic nu au vreo importanță în reflectarea identității de grup nu exclude recunoașterea atribuirii unui anumit stil de vase unei comunități de olari a unui grup sau subgrup etnic [*Ibidem*, p.468].

Mulți dintre olarii Luo au un motiv interesant de a prefera desfacerea vaselor în piețe: lipsa unor obligații sociale față de consumatori, piața fiind un spațiu unde schimbul nu prevede o etichetă a ospitalității și alte aspecte rituale [19, p.465]. Însă, până la dezvoltarea sistemului de piețe periodice, marfa era vândută imediat după ardere, direct din gospodăria olarului [*Ibidem*]. Probabil, în condiții obișnuite valoarea ritualică a schimbului de ceramică era mai mare, fapt confirmat de cercetările arheologice care documentează la diferite poaze schimbul ritualic de tip *kula*, *hiri* etc. [20, p.82].

Cercetările etnoarheologice efectuate de M.Stark la triburile Kalinga au evidențiat prioritatea schimbului de ceramică între grupuri înrudite de populație și, mai ales, menținerea timp de mai multe generații a relațiilor dintre anumite grupuri de producători cu anumite grupuri de clienți [4, p.370].

Cercetările etnoarheologice în domeniul olăritului sugerează o diferențiere între producție și consum, arealul celui din urmă depășind, de regulă, granițele comunității în care s-au produs vasele. Astfel, dacă producerea are loc într-un context social îngust, consumul poate ușor depăși granițele sociale sau etnice [19, p.469]. Din aceste considerente, urmărirea unui atașament față de anumite tradiții stilistice de către diverse grupuri de consumatori rămâne problematică. Observațiile făcute asupra olăritului comunității Luo sugerează faptul că distribuirea unor tradiții ceramice, fie legate de forme, fie de decor, nu este limitată de granițele dintre diferite grupuri, indiferent de caracterul relațiilor dintre ele cu comunitatea producătoare [*Ibidem*, p.468].

Circulația vaselor ceramice era determinată, evident, de modalitatea și amploarea comercializării lor, fie că aceasta se realiza la casa olarului, la piață sau prin comerț ambulant. Studiile etnografice și etnoarheologice sugerează că centrele de producere a ceramicii din spațiul românesc aveau un areal relativ fixat și stabil, acoperind o rază de câteva zeci de kilometri, dacă avem în vedere mijloacele tradiționale de transportare [22, p.59; 17, p.147]. De asemenea și cercetările etnoarheologice efectuate în alte areale indică asupra unei distanțe relativ mici dintre centrele de producere și zonele de desfacere a vaselor [19, p.466].

Dimensiunea socială a olăritului este determinată și de legătura acestuia cu modul de viață al comunităților. Un domeniu care presupune o specializare, chiar și casnică, și, de asemenea, necesitând suficient timp pentru activitățile de producere, se poate dezvolta preponderent în sânul comunităților sedentare. O dovadă în acest sens este procentul foarte mic de comunități care practică olăritul printre populațiile nomade sau seminomade cercetate etnografic [25, p.119]. Această situație determină tendința comunităților respective de a procura vesela de la cele sedentare din preajmă, compensând, astfel, lipsa unei producții proprii [27, p.321].

Așadar, datele etnografice și cercetările etnoarheologice, deși cu mare prudență, sunt indispensabile de argumentarea interpretărilor arheologice pe dimensiunea tehnologică, socială, religioasă etc. Evident, ritmurile dezvoltării tehnologice și ale schimbării modului de viață din ultimul secol au transformat mult cultura etnografică. În aceste condiții, cât de relevante ar fi cercetările etnografice astăzi pentru necesitățile interpretării

arheologice? Un rol deosebit al acestora poate fi urmărit în domeniul cercetării exploatării și prelucrării resurselor. Proiectele și publicațiile din domeniul etnoarheologiei sării apărute în ultimii ani în România sunt grăitoare în acest sens, alături de studii etnoarheologice privitoare la transhumanță și mobilitatea pastorală [28; 29].

Arheologia experimentală consolidează, de asemenea, legătura dintre arheologie și etnografie, deoarece datele etnografice oferă un suport factologic important pentru realizarea caracterului științific al experimentului. În Republica Moldova preocupările pentru experimentele arheologice sunt de dată recentă. Amintim în acest sens reconstrucția unei locuințe preistorice din epoca fierului și prepararea experimentală a ceramicii preistorice în cadrul taberelor de arheologie experimentală [30; 31]. Aceste începuturi promițătoare deschid perspectivele unor preocupări de etnoarheologie și în spațiul pruto-nistean. Evident că acestea nu se vor putea reduce la cercetări de teren, ci vor trebui să implice descrieri etnografice mai vechi, studiul izvoarelor de arhivă, în măsura în care aceste date vor compensa lipsa unor situații etnografice dispărute în urma proceselor social-economice din secolul trecut. Schimbările tehnologiilor și ale modului de viață sunt inevitabile, iar cercetările unor forme și elemente arhaice, tradiționale, care încă mai sunt vizibile și pot fi surprinse și înregistrate, ar trebui să anticipeze dispariția iminentă a acestora. Exploatarea tradițională a resurselor, meșteșugurile, tehnicile și elementele gospodăriei tradiționale ar fi doar unele dintre temele care ar inspira o cercetare etnografică de interes pentru arheologie. De asemenea, fenomenul abandonării satelor, procesele de degradare a locuințelor care ajung la etapa arheologizării este un fenomen regretabil, inevitabil, dar care trebuie investigat. Studiile etnoarheologice trebuie să ofere noi perspective în valorizarea atât a patrimoniului arheologic, cât și a celui etnografic.

Referințe:

1. KRAMER, C. Introduction. In: Kramer C. (ed.) *Ethnoarchaeology*. Implications of Ethnography for Archaeology. New York, 1979, p.1-20.
2. GOSDEN, C. Ethnoarchaeology. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The Key Concepts*. London and New York 2005, p.71-76.
3. KOBYLINSKI, Z. Cognitive possibilities of ethnoarchaeology: some theoretical considerations. In: *Ethnologia Polona*, 1985, vol.11, p.273-280.
4. DAVID, N., KRAMER, C. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge, 2001.
5. КУЗНЕЦОВ, О.В. Процессуальная археология и этноархеология охотников и собирателей. В: *Этнографическое Обозрение*, 2006, №5, с.134-149.
6. LANE, P. Present to Past. Ethnoarchaeology. In: C Tilley et al. *Handbook of Material Culture*. London, 2006, p.402-424.
7. LONGACRE, W.A. Ceramic ethnoarchaeology: an introduction. In: W.A. Longacre (ed.). *Ceramic ethnoarchaeology*. Tucson, 1991, p.1-10.
8. ТОМИЛОВ, Н.А. *Этноархеология: новое направление российской науки*. Disponibil: <http://www.omsu.omskreg.ru/vestnik/articles/y1999-i2/a005/article.html> [Accesat: 30.09.2012]
9. GONZÁLEZ-RUIBAL, A. Ethnoarchaeology or simply archaeology? In: *World Archaeology*, 2016, no.48:5, p.687-692.
10. НИКУЛИЦЭ, И.Т. *Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях*. Кишинёв: ШТИИЦА, 1977.
11. STAHL, P.H. *Triburi și sate din sud-estul Europei*. București: Paideia, 2000.
12. RENFREW, C. *Archaeology and Language: the puzzle of Indo-European origins*. London: Penguin Books, 1987.
13. BABEȘ, M., MIRIȚOIU, N. Practici funerare birituale prelunge în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr. În: *Arheologia Moldovei*, 2011, vol.34, p.103-149.
14. BURADA, T. *Datinele poporului român la înmormântări*. Jassy: Tipografia Națională, 1882.
15. MARIAN, S.F. *Înmormântarea la Români. Studiu etnografic*. București: Grai și Suflet - Cultura Națională, 1995 (1892).
16. RĂDULESCU, A. *Rituri de protecție în obiceiurile funerare românești*. București: Saeculum I.O, 2008.
17. TENCARIU, F.A. *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015.
18. ARNOLD, Ph.J. *Domestic ceramic production and spatial organization. A Mexican case study in ethnoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
19. DIETLER, M., HERBICH, I. Ceramics and Ethnic Identity: Ethnoarchaeological observations on the distribution of pottery styles and the relationship between the social contexts of production and consumption. In: *Terre cuite et société. La céramique, document technique, économique, culturel*. XIVe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes. Juan-les-Pins: Editions APDCA, 1994, p.459-472.

20. KRAMER, C. Ceramic Ethnoarchaeology. In: *Annual Review of Anthropology*, 1985, vol.14, p.77-102.
21. COROBCEAN, A. *Vestițiile secolelor V-III a. Chr. din spațiul carpato-nistrean ca sursă a interpretărilor etnice*. Chișinău, 2018.
22. ХЫНКУ, И.Г. *Молдавская народная керамика*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1969.
23. БОБРИНСКИЙ, А.А. *Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения*. Москва: Наука, 1978.
24. ГЛЮШКОВ, И.Г. *Керамика как археологический источник*. Новосибирск: Изд-во ИАЭ СО РАН, 1996.
25. ARNOLD, D.E. *Ceramic theory and cultural process*. London: Cambridge University Press, 1985.
26. KALENTZIDOU, O. Discontinuing Traditions: Using Historically Informed Ethnoarchaeology in the Study of Evros Ceramics. In: *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2000, vol.7, no.3, p.165-186.
27. BECK, M.E. Residential Mobility and Ceramic Exchange: Ethnography and Archaeological Implications. In: *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2009, no.16, p.320-356.
28. ALEXIANU, M., WELLER, O., BRIGAND, R. *Izvoarele de apă sărată din Moldova Subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*. Iași: Demiurg, 2008.
29. BRIGAND, R., WELLER, O., TENCARIU, F., ALEXIANU, M., ASĂNDULESEI, A. Ovine pastoralism and mobility systems in Romania. An ethnoarchaeological approach. In: Costello E., Svensson E. (eds.) *Historical archaeologies of transhumance across Europe. Themes in contemporary archaeology*, 2018, vol.6, p.245-263.
30. NICULIȚĂ, I., NICIC, A. *Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țiglău*. Chișinău (Bibliotheca Tyragetia XXV): Bons Offices, 2014.
31. NICULIȚĂ, I., MATVEEV, S., NICIC, A., COROBCEAN, A. Experimental research on the setting up and exploitation of the human prehistoric habitat in the Middle Dniester region. In: *EXARC Journal*, 1, 2020. <https://exarc.net/issue-2020-1/ea/experimental-research-middle-dniester-region> [Accesat: 30.09.2012]

Notă: Studiul a fost realizat în cadrul Programului de Stat 20.80009.1606.14 *Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică (2020-2023)*

Date despre autor:

Andrei COROBCEAN, doctor în istorie, lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: andrei.corobcean@usm.md

ORCID: 0000-0002-9886-301X

Prezentat la 05.12.2022